

Fear Is a (Wo)man's Best Friend

Teksten van

Heleen Debruyne
Bregje Hofstede
Michael Bijmens
Rebekka de Wit

Geschreven in opdracht van het Passa Porta Festival 2017
en voorgelezen op 26 maart in de Ateliers van De Munt.

Heleen Debruyne

Verblindende demonen

‘Het was een grote leugen, vrees ik.’ Ze laat haar hand neerploffen op de plakkerige tafel van het café. ‘Je weet wel: wat onze ouders ons hebben wijsgemaakt. Dat we alles kunnen worden wat we maar willen?’ Ik wuif naar de ober — dit gesprek zullen we er niet op een rondje doorgedraaid krijgen.

Zo zijn we opgevoed, wij, ‘millennials’, zoals socio- en andere -logen ons genoemd hebben — geboren ruwweg tussen 1980 en 2000. Onze ouders hadden geen vooruitzicht op oorlogen, pandemieën of andere malheuren, wisten niet beter dan te geloven dat wij, net als zij, het weer beter zouden krijgen dan de vorige generatie. Bevrijd van kerk en al te dwingende sociale controle, dachten ze, mogen wij ons onbesuisd laten leiden door onze verlangens. We leven om onze dromen waar te maken. Als je dat aanstekelijke riedeltje vaak genoeg hoort, begin je het op den duur mee te neuriën. Ik kan worden wie ik wil zijn, het is een simpele kwestie van behendigheid, ik moet mijn talenten handig weten te gebruiken,

De ‘millennials’ worden dan ook vaak beschreven als een individualistische, hebberige, ik-ik-ik-generatie, ze zijn verkleefd met hun telefoons, maken krampachtig een merk van zichzelf, hebben lak aan de gemeenschap. Allerlei studies worden besteld om te bewijzen dat we narcistischer, luier, egoïstischer zijn dan onze voorgangers. Toch is er een stortvloed aan studies die bewijzen dat we ook depressiever zijn dan onze voorgangers.

De werkelijkheid blijkt vaak een kil theater, waar niemand recht veert om te applaudisseren voor onze kunstjes, zoals onze ouders dat deden voor elke kleurplaat die wij onder hun neus schoven, binnen de lijntjes gekleurd of niet. En dat knaagt: hebben we het ergens onderweg verkeerd aangepakt? Zijn we eigenlijk wel ergens goed in? Hébben we wel talenten? ‘Misschien ben ik niet eens zo bijzonder,’ zei mijn vriendin, het rondje opgezopen. ‘Er staat in elk geval niemand op mij te wachten. Ik ben zo te vervangen.’

En wiens schuld is dat? Als we linksig aangelegd zijn, steken we het op de conjunctuur, het dolgedraaide, op vernietiging afstevende systeem, of op de genadeloze, niet op mensenmaat gesneden werkcultuur en haar veelkoppige Human

Resources-afdelingen. Maar meestal steken we het op onszelf: we zijn, inderdaad, blijkbaar, helaas, niet zo bijzonder als we zo graag geloofden.

Het uitblijven van de beloofde gouden bergen koloniseert de gedachten.

*

‘Soms kan ik niet meer ademen wanneer ik eraan denk dat ik geen huis heb, en in de nabije toekomst ook niet zal hebben,’ biecht een andere vriendin me op. Ze perst haar glas wijn tussen haar vingers alsof ze het zo kan breken. Andere kennissen die het voorschot voor een lening wel konden ophoesten, houden zich onledig met het kiezen tussen vijftig tinten wit voor de muren van hun eerste appartement, waar ze na zeven jaar hopen uit te verhuizen, richting gezinswoning met tuin, alles volgens hun netjes in Excel gegoten financiële planning. Hebben of niet hebben: mensen van mijn leeftijd – bijna dertig – en mijn milieu – hoogopgeleid – lijden aan een vastgoed-obsessie. Sociologen beweren nochtans graag dat millennials vrijer zijn en bewustere keuzes maken, niet geven om het materiële en verwoed jagen op 'ongrijpbare ervaringen'. Een mooi geformuleerd rookgordijn voor een meer waarschijnlijke realiteit: millennials krijgen pas laat vaste contracten, en dus is het voor hen lastiger een lening te pakken te krijgen. Lening en huis blijven een doel. Begrijpelijk, wanneer politici, banken, bezorgde ouders en financiële experts op alle kanalen brullen dat je achterlijk bent als je je al hurend geld in een bodemloze put gooit. Vastgoed is een voorraadge voor de oude dag, want op een pensioen kun je maar beter niet meer rekenen. Of de angst om berooid te sterven een goede motivatie is, laat ik in het midden. Maar door zo'n angstdodende lening aan te gaan tuimel je in de raderen van een systeem. De Belgische overheid had mee de hand in dat systeem. Pastoors en katholieke politici wilden hun kudde ver uit de steden houden, smeltkroezen van socialisme en zedenverwilderings. Een huis moest de brave werkmens kopen, in een keurige wijk, ver van de stad, om daar gezinnetje te spelen. De verplichting om maandelijks af te betalen was een vorm van disciplinerings: wie elke maand geld tevoorschijn moet toveren durft niet gauw te staken. Vandaag vreest niemand de socialisten nog, pruttelen we tergend traag, bumper aan bumper, van de buitenwijk naar onze werkplek en gaan huwelijken zelden langer dan een paar jaar mee. Desondanks houden banken het systeem graag in stand: een huis is veilig, hebben ze altijd in onderpand. Dus blijven wij kopen. En de zorgen die bezit met zich meebrengt koloniseren de gedachten.

*

'Ik zie dat iedereen rond mij met de liefdestrein vertrokken is. Ik vrees dat er niemand meer op de kade staat voor mij,' zucht een vriend, in zijn pathos struikelt hij over zijn metaforen. 'Behalve dan op het internet. Moet ik nu echt zo'n *dating app* installeren?' Hij vreest een gebrek aan liefde. Hij vreest ook niet te voldoen aan de voorwaarden om online leuk gevonden te worden. Vangt een foto mijn essentie wel? Hoe toon ik mijn geest, die mooier is dan mijn kop? panikeert hij. Hoe kan ik mezelf in godsnaam in een paar kernwoorden zo appetijtelijk mogelijk presenteren? Om liefde te vinden moet hij zich als koopwaar in de markt zetten, binnen een norm vallen die hij nauwelijks kan inschatten.

Anderen vrezen dan weer dat de liefde die ze in hun netten hebben gestrikt niet volstaat. Tijdens het samenleven met de Ene Ware kijken ze nerveus hijgend om zich heen, steeds op zoek naar een Mogelijk Betere Ware. Liefde hoeft niet meer voor het leven, seriële monogamie is de norm.

Sommigen willen het dan weer radicaal anders doen, vinden het achteloos wegwerpen van exen een al te treurig neveneffect van het aaneenrijgen van partners. Ze noemen zich polyamoureuus en beleven meerdere liefdes tegelijkertijd, in verschillende vormen maar vooral: in alle openheid. Het alomtegenwoordige dictaat van de monogamie druist in tegen hun verlangens, stellen ze. Maar tot hun frustratie blijven het koppel en het kerngezin de stevig gebetonneerde norm. Hoe moeten ze in godsnaam samenwonen, hoe moeten ze hun meervoudige liefdes gaan organiseren, eens er kinderen in het spel zijn?

De zorgen om de liefde, in welke vorm dan ook, koloniseren de gedachten.

*

'Mijn keel trekt samen telkens wanneer ik, je weet wel waar, passeer,' vertelt een vriendin in de metro, ze strijkt om haar punt bij te zetten even langs haar hals. Ze heeft het natuurlijk over dat ene metrostation, waar fundamentalistische gekken met hun explosieven een ravage van rook, bloed en ingewanden aanrichtten. Natuurlijk zijn niet alle moslims terroristen, weet ze, maar elke baardige man die schichtig om zich heen kijkt, ruikt nu naar gevaar. De kans dat ze tot vlees vermalen onder de wielen van een auto zal sterven, is nochtans vele malen groter dan dat ze zo'n met

bommen omgorde gek tegen het lijf loopt. Dat weten alle statistici, maar zij zijn minder fotogeniek dan gekken met baarden en zwaarden. Die mannen van de cijfers worden weinig opgevoerd en nog minder vaak gehoord, buiten de tijdslijnen van hen die toch al wisten hoe het zat.

De zorgen om terrorisme koloniseren de gedachten.

*

‘Drink een maand niet, minstens. Tel je stappen. Monitor je hartslag. Bouw aan je conditie - volgend jaar een marathon! Stop met roken, verdomme. Kijk naar kunst om je leven te verbeteren. Leer die simpele trucjes die je productiviteit opdrijven. Installeer een app om je internetgebruik in te perken. Geef eens een compliment aan een onbekende. Denk langer en dieper na. Wees mindful. Doe kalmer aan. Weersta aan het beeldenbraaksel dat je overspoelt. Het leven is geen rollercoaster. Wil minder. Verlies jezelf niet. Ga terug naar de kern. Ga. Van. Facebook. Ontwikkel jezelf, elke dag weer. Wees de beste versie van jezelf. Of toch minstens een betere versie. Je kan beter. Je kan ècht beter. Je bent het aan jezelf verplicht beter te worden. (Of toch minstens aan ons. Anders word je ziek. Dik. Dom. Slecht gezelschap.)’

Zo roepen de Alain de Bottons en de poppsychologen van deze wereld door elkaar. Oorverdovend is ook het eindeloze gepreek van onze marathonlopende kennissen en eeuwig op zoek naar zichzelf ronddwalende vrienden. Op welke manier dan ook, willen we ons beste Zelf ontplooien. En en passant ook goed doen, of toch minstens: niet slecht. We installeren zonnepanelen, zetten een brilmontuur uit gerecycleerd hout op onze neus, storten twee euro CO₂-compensatie voor een verre vlucht, staan mee te brullen op benefietconcerten. Afhankelijk van onze aard rollen we dan zelfgenoegzaam of met een nog steeds onverklaarbaar leeg gevoel ons bed in.

Het Zelf, geloven we, is een waarheid die diep in ons allen zit te schuimbekken, in meer of mindere mate onderdrukt door de omstandigheden. Het Zelf moet zich kunnen ontplooien, of het barst uit zijn voegen. Volgens Adam Curtis, die altijd breed denkende documentairemaker, is dat Zelf er niet altijd geweest. Het deed in de vroege twintigste eeuw zijn intrede in de populaire cultuur. Toen verkaste een versimpelde versie van Sigmund Freuds gedachtegoed over het onderbewustzijn naar

Amerika, in de hoedanigheid van diens neef Edward Bernays. Die Bernays, de bedenker van de public relations en de reclame, arrangeerde een huwelijk tussen het Zelf en de toen losbrekende kapitalistische massaproductie. Het Zelf wil uniek zijn, wil zich uitdossen in zijn waarachtigste veren, wist Bernays. Maar, het Zelf is ook een idioot, die zich laat verleiden door de steeds slimmere kneepjes van het reclamevak. Kneepjes die politici in de twintigste eeuw zijn gaan overnemen. Zowel Geert Wilders als de producenten van brilmonturen uit gerecycleerd hout, appelleren aan het vermeende Zelf van heel verschillende mensen. Het streven naar een beter Zelf geeft ons een gevoel van controle. Toch controleren we zo alleen maar hoe we al dan niet consumeren en hoe we ons aan andere consumenten presenteren.

De zorgen om ons Zelf koloniseren de gedachten.

*

'I struggled with some demons. They were middle-class and tame,' zingt Leonard Cohen op zijn allerlaatste plaat, een nalatenschap die in je ziel blijft spoken. Dat ene brokje tekst galmt al maanden door mijn hoofd. Cohen bezingt mijn diepste angst, die doorgaans netjes weggestopt zit onder meer behapbare vreesjes. De angst dat onze tamme demonen onze gedachten koloniseren. We ploeteren en spartelen, grijpen en graaien naar de soevereiniteit over de piepkleine gebieden die we kunnen controleren. Ondertussen schuift de wereld centimeter per centimeter op in de richting van een realiteit die we nog niet kunnen bevatten, een realiteit die vermoedelijk veel onaangamer is dan de onze. Wij slapen doorheen die trage aardverschuiving, verdoofd door onze verblindende demonen. Maar als de motor van Bernays verblindende toverlantaarn het begeeft, zal bezit, noch ons beste Zelf, noch de liefde ons kunnen redden. (Vrees ik.)

Niet zoals de herfst

Een paar weken geleden luisterde ik samen met een vriend naar een podcast van de journalist Ezra Klein. Twee uur lang interviewde hij de Amerikaanse schrijver Tanehisi Coates. Het sneeuwde buiten en we lagen met onze ogen dicht op mijn bank, met onze benen omhoog tegen de muur, omdat ik had gehoord dat je zo je organen ‘op z’n plek legt’.

De titel van het interview was ‘There is not going to be a happy ending to this story’, gequote uit een antwoord van Coates.

Het was een gesprek over de hoop van Obama en waarom Coates die hoop niet deelt.

De podcast werd gesponsord door een matrassenbedrijf, waardoor Ezra Klein af en toe – op dezelfde toon waarop hij Coates vroeg waar hij dit allemaal heen zag gaan – aan de luisteraars vertelde dat er een matrassenfabrikant bestaat die op maat gemaakte matrassen voor minder dan duizend dollar verkoopt.

Het comfort van dat matras werd zo levendig beschreven dat ik dat het meest precies heb onthouden, wat er toe bij droeg dat ik Coates uiteindelijk gelijk gaf toen hij zei dat het misschien allemaal niet goed komt. De vriend en ik haalden onze benen van de muur. Hij zei dat hij er somber van was geworden. Van het interview.

‘Maar,’ zei ik tegen hem, ‘het is toch ook somber?’

‘Ja,’ zei hij. ‘Dat is waar. Maar dan hoef je er toch niet zo aan toe te geven?’

Ik durfde niet te zeggen dat ik dat zelf in stilte ook had gedaan. Eraan toegeven.

Toen de verkiezingsuitslag bekend werd zei Obama iets in de trant van Martin Luther Kings beroemde uitspraak: ‘The arc of the moral universe is long, but it bends to justice.’

‘History zigs and zags,’ maar uiteindelijk komt het goed, waren min of meer de woorden van Obama.

‘Well, it might not,’ zei Coates daarna in gesprek met Ezra Klein. ‘I’m not saying it doesn’t. I mean, it could. But I don’t think that that’s a thing that just

happens. And that “zag” he’s talking about, that “zag” be really fucking bad.’

Een jaar daarvoor had Coates mij een bloedend hart bezorgd met zijn boek *Between the World and Me*. Het is een hele lange brief aan zijn zestienjarige zoon waarin hij uitlegt ‘what it means to have a black body in America’. Het is met zoveel gevoel voor verdriet, humor en nietsontziendheid geschreven dat ik Coates overal gelijk in zou geven.

En toen Coates in het interview zei ‘that it might not, that history might not bend to justice’, dacht ik aan alle dingen die hij beschreef in zijn boek. Hoe lang alles duurt. Dat hij ongeveer even oud is als de burgerrechtenbeweging en een half leven nodig had om zijn boek te schrijven.

Ik lag op mijn nieuw, op maat gemaakt matras dat ik na het interview had gekocht. Ik sliep niet, maar dat had niet zoveel met het matras te maken, maar meer met de angst die ik voelde toen ik me realiseerde dat ik Coates gelijk had gegeven.

That the arc of this moral universe might not bend to justice.

Althans niet op tijd voor de meesten.

Ik dacht het en denk het nog steeds. Dit komt niet goed.

De vriend werd daar nog somberder van.

‘Uitgerekend jij,’ zei hij.

‘Ja,’ zei ik. ‘Ik weet het.’ Ik zei dat het veel minder verdrietig was dan het klonk, maar ik kon nog niet zeggen waarom. Het had allemaal niet veel te maken met mijn mensbeeld. Voor zover ik mensbeelden had, waren die niet veranderd.

Met de woorden ‘het komt niet goed’, bedoelde ik niet dat ik vind dat de mens uiteindelijk egoïstisch is. Of de wereld.

Ik dacht de hele tijd aan een gesprek dat ik zeventien jaar geleden, op mijn vijftiende verjaardag had met de vriendinnen van mijn zus. Haar vriendinnen vormden een soort frontlinie van zussen die mij beschermden. Het was een grote groep meisjes die bestond uit Turken, Surinamers, Antillianen, Chinezen, halve Chinezen en halve Marokkanen. We hadden het over wat we later gingen worden en ik zei toen dat ik graag Zwarte Piet wilde worden. Na een tijdje gaf een van de Surinaamse toe dat ze Sinterklaas nooit viert, wat ik toen geloof ik ‘een aanfluiting’ noemde. Ze vond Zwarte Piet ‘gewoon niet zo leuk’.

Ze keek naar beneden. Zweeg daarna.

Het was zo vreemd om te horen dat hetgeen waar je zelf de meest magische

herinneringen aan hebt, je aller lievelingsliedje zeg maar, voor een ander niet om aan te horen is.

Het was een pijnlijk gesprek. Even pijnlijk als toen mij verteld werd dat Sinterklaas helemaal niet bestaat.

En hoewel ik met tegenzin van de vriendinnen van mijn zus aannam dat Zwarte Piet wellicht niet leuk was, duurde het misschien wel tot Ta-Nehisi Coates, voordat ik iets snapte van de diepte waaruit dat gesprek kwam.

Een diepte die zo moeilijk kenbaar te maken is.

Een diepte waarin je voorzichtig moet afdalen, omdat ie zich verborgen houdt in het diepste van je lichaam, op de plek waar je falen zich verstoppt en je angst en waar je spastische darmen zich omheen hebben gekronkeld.

Vijftien jaar heeft het geduurd voordat ik het snapte. En wat ik snapte had heel weinig te maken met de anekdotiek van Zwarte Piet, met de vraag of die figuur inderdaad uit het slavenverleden komt of niet. Het had meer te maken met hoe ongelijkheid zich manifesteert, namelijk in de snelheid van je hart als je na een lezing een vraag zou willen stellen, in de snelheid van je hart als de politie voorbij komt, in je schouders, in de schichtigheid waarmee je om je heen kijkt als je ergens bent waar je het niet kent en je lichaam je probeert duidelijk te maken: moet ik hier wel zijn?

Het manifesteert zich kortom lichamelijk. Ik snapte dat er zoveel scherpte en moed voor nodig is om hetgeen je beschouwt als het meest privé, je lichaam, publiek te maken. Politiek.

Wat me zo intens verdrietig en opgewonden maakte na het boek van Coates, was dat ik beter begreep in welke positie ik zelf zat. Als mens. Als vrouw.

Ik begreep dat ik een vrouw was en dat de manier waarop ik op mensen reageer en op de wereld reageer, waar ik aan een tafel ga zitten, welke lichamelijke houding ik dan aanneem of ik het woord neem of juist weer weggeef, en hoeveel misschien er in mijn zinnen zitten, maar heel weinig met mij te maken heeft. Dat wil zeggen, met mijn karakter. Met mijn ik. Mijn hoogst individuele ik, dat ik dien te cultiveren en waarover ik de balans in mijn eentje moet opmaken.

Het had vijftien jaar geduurd voordat ik me kon inleven in de vriendinnen van mijn zus, maar omdat het een andere manifestatie was van hetzelfde probleem waar ook ik mee te maken had, die ongelijkheid, duurde het dus eigenlijk vijftien jaar voordat ik me überhaupt in mezelf kon inleven.

Vijftien jaar voordat ik me in mezelf kon inleven. Dat is Bush en Obama, de

oorlog in Irak, miljoenen onteigeningen en een voortschrijdend opwarmende planeet.
Vijftien jaar.

Ik krijg er hetzelfde gevoel van als ik denk dat er voor de afschaffing van de slavernij een hele burgeroorlog moest plaatsvinden. Dat de slavernij is afgeschaft zou je doen kunnen concluderen 'that the arc of the moral universe is long...', maar als je ziet hoeveel doden ervoor moesten plaatsvinden vind ik het allemaal wel wat magertjes.

Er is zoveel tijd nodig voor verandering, openbaring. En die tijd lijken we, gezien de snelheid waarmee er tegenwoordig handtekeningen worden gezet, niet meer te hebben. En dat bedoel ik geloof ik, als ik zeg dat het niet goed komt.

'Maar wat voel je dan precies,' vroeg de teleurgestelde vriend nog een keer, terwijl we weer op de bank lagen.

'Ik moet de hele tijd denken aan die laatste zin uit dat gedicht van W.H. Auden. 'For nothing now can ever come to any good'.

'Heb je last van *funeral blues*?' vroeg de vriend. 'Ik denk het, ja.'

Het was vreemd. Door Coates had ik het gevoel dat het niet goed kwam. Dat woorden er te lang over doen voordat ze gevonden worden, en door alle politieke ontwikkelingen had ik het gevoel dat woorden überhaupt geen zin hebben. Ik bedoel, ik denk dat als er op alle Trumppetjes 'Whoop Whoop' had gestaan, dat hij dan ook was verkozen.

En toch.

Hoewel ik van al die gedachten eerst doodsbang werd, een paar dagen een vrije val maakte, gebeurde er daarna iets wat ik niet had voorzien. Ik werd vrolijk. Of vrolijk is het woord niet. Levend eerder. Tegenwoordig.

Het schijnt dat mensen die van een brug springen om te sterven toch altijd hun neus dichtknijpen, alsof hun lichaam toch altijd zijn best zal blijven doen om aan een andere kant boven te komen. Zoiets deed mijn lichaam ook.

Ik dacht de hele tijd aan een scene uit *Punch-Drunk Love*, een film van Paul Thomas Anderson over een man die een garage heeft en zo alleen is dat hij een sekslijn belt. Zijn creditcardgegevens worden hem ontftuseld en dan wordt hij overal financieel uitgekleeft, genaaid, vernederd. De sekslijn was van een man uit LA die een matrassenwinkel had en de eenzame hoofdpersoon – die ondertussen een liefde in zijn leven heeft en daardoor een stuiterend hart - besluit op een dag naar LA te

vliegen. Hij loopt door de stad, in een felblauw driedelig pak, stormt de matrassenwinkel binnen en is niet meer bang. Hij gaat tegen de matrassenman (Philip Seymour Hofmann) aanstaan en hij zegt: 'I've got a love in my life that is stronger than anything in the world. I am not afraid. So you tell me that's that.'

Ik dacht aan mijn vader die ooit een meisje met kleren en al in het zwembad heeft geduwd, omdat zij mijn broer, mijn zus en mij aan het pesten was. En aan een klasgenootje dat mij verdedigde toen een tekst van mij publiekelijk werd afgebrand. Je blijft met je fikken van haar tekst af, zei ze tegen de docent, waarna zij strafwerk kreeg.

En ik snapte ineens dat Coates' reactie wellicht anders was dan ik vermoed had. Obama had – in navolging van King – gesuggereerd dat we in een moreel universum leven waarin de dingen, zoals dat gaat met natuurwetten, als vanzelf buigen naar rechtvaardigheid.

En het was misschien dat wat Coates bedoelde. Het is geen natuurlijke slingerbeweging die je kunt afwachten zoals de herfst. Het komt niet goed. Althans, niet zoals de herfst.

En toen ik dat snapte – in al mijn vallen en *funeral blues* – nam ik me voor om echt heel dicht tegen iedereen te gaan staan die zich laaft aan gratis defaitisme, aan makkelijk cultuurpessimisme, aan zogenaamd goede smaak die je gebiedt voor jezelf te kiezen en het leven en de mens als een abstractie beschouwt, ik zou kortom heel dicht tegen alle lieden gaan staan die – om in de woorden van Salinger te spreken 'hun door en door onverlichte neus ophalen voor deze schitterende planeet waar zowel Jezus, als Shakespeare als Kilroy hebben rondgelopen.' En dan zou ik zeggen: je blijft godverdomme met je fikken van deze wereld af.

En iedereen die ons straks wil wijsmaken dat wij hier iets uitspoken dat het tegendeel is van *iets doen*, namelijk een stukje schrijven, met woorden, geef ze mijn telefoonnummer: 0489876380 en ik zal tegen ze zeggen dat ze geen idee hebben hoezeer de wereld afhangt van onze verbeelding. En dat ze, zolang iemand zich geen rekenschap geeft van dat inzicht, met hun fikken af moeten blijven van onze taal. Of ten minste ver moeten blijven van uitspraken erover.

'Heb jij *Punch-Drunk Love* wel eens gezien?,' vroeg ik aan mijn vriend. We lagen weer in die houding die onze organen recht zou leggen. Hij kende hem niet en ik pakte mijn telefoon om hem de scene te laten zien die ik bedoelde en zei tegen hem

dat ik ook zin had om zo'n felblauw pak aan te trekken en om zo dicht tegen heel veel mensen aan te staan.

Hij snapte me niet.

‘En wat zou je dan zeggen?’

Ik had het op een briefje geschreven en pakte dat uit mijn zak. Ik schraapte mijn keel.

‘Dat ze godverdomme af moeten blijven van de tijd die we nodig hebben om elkaar te snappen. En dat ik die tijd met mijn leven zou willen beschermen. En dat we goed moeten snappen dat het Olympische Vrede is tot die tijd. Dat we, zoals sporters uit het oude Griekenland, onderweg zijn naar elkaar. En dat we in dat onderweg zijn de garantie moeten krijgen dat onze kop er niet afgeknald zal worden. Net als vroeger in Griekenland. De Olympische Spelen.’

Hij knikte.

‘Denk je dat onze organen al recht liggen?’ vroeg hij.

‘Nee,’ zei ik. ‘Nog lang niet.’

‘Denk je nog steeds dat het niet goed komt?’ vroeg hij.

‘Nou nee,’ zei ik, ‘niet zoals de herfst dus.’

Hij glimlachte, op dezelfde manier zoals hij had geglimlacht toen ik hem vertelde dat mensen die van een brug springen hun neus dichthouden.

Michael Bijnens

Koud zweet

Te encanta el miedo. Dat heeft een Mexicaanse prostituee ooit tegen mij gezegd. ‘Jij houdt van angst,’ bedoelde ze daarmee. Haar kapsel was zwarter dan het duister. En er zat iets behoorlijk onheilspellends in de manier waarop ze met haar tong tegen haar tanden klakte.

Het bordeel waar zij werkte, lag in Culiacán, de hoofdstad van het Mexicaanse Sinaloa, de thuisbasis van het machtigste drugskartel ter wereld. Ik deed daar toen aan onderzoek en wilde alles weten over de Mexicaanse onderwereld met haar tienduizenden slachtoffers. Ik leerde er alles over de humor in cantina’s, de dubbelzinnigheid van op muziek gezette drugsballades, en de werkwijzen van paramilitaire doodseskaders. Ik kreeg er het idee voor een misdaadroman *a la Mexicana* die in januari 2018 verschijnt.

De hoer duwde haar borsten in mijn gezicht en werd kwaad omdat ik ze niet aanraakte. Ik was in dat bordeel met een lokale misdaadjournalist die mij die week de stad had laten zien. Misschien was ik zonder hem niet zo terughoudend.

De hoer zei me dat ze uit de woestijn van Sonora kwam en dat ze daar vandaan gevlucht was vanwege de mannen die er leefden. Ze vroeg me wat ik hier deed. Ik legde haar uit dat ik op weg was naar Ciudad Juárez. Een stad pal op de grens met de Verenigde Staten die berucht was om het buitensporig hoge aantal moorden op jonge vrouwen. Arbeidsters vaak die voor hongerlonen werken in Amerikaanse assemblagefabrieken. Overal in Latijns-Amerika is er veel geweld tegen vrouwen, maar om onduidelijke redenen spande Ciudad Juárez de kroon. Ondertussen was in die stad ook een strijd losgebarsten tussen twee grote drugskartels. Die hadden de opdracht gegeven aan allerhande straatbendes, paramilitaire groepen en eskaders van corrupte flikken, om elkaar uit te moorden. Allianties werden opgeteld tot een totaal waarvan duizenden levens werden afgetrokken. Ik vertelde de hoer over mijn

fascinatie voor al die moorden en ik zei haar dat ik erover wilde schrijven. Culiacán was een opmaat voor wat er nog zou komen.

Toen antwoordde ze daarop wat ik daarnet heb gezegd. *Te encanta el miedo*. Ze ging daarna nog veel verder en vroeg mij of ik ook van folteren hield. Zij in ieder geval wel. Als ik wilde, kon ik haar in een nabijgelegen hotel geselen. Nadat ze de ziel uit mijn lijf had gezogen tenminste.

Hoe dan ook, *te encanta el miedo*. Op dat moment vond ik die vrouw alleen maar gestoord. Nu ik eraan terugdenk, besef ik dat ze misschien gelijk had. Tijdens mijn reis had ik namelijk vaak genoeg angst gevoeld. En meestal was die angst aantrekkelijk. Verleidelijk. Soms zelfs behoorlijk opwindend.

Ik herinner mij die keer dat ik in een hotelkamer overnachtte pal tegenover een garage waarvan ik later hoorde dat er cocaïne werd versneden. Ik werd 's nachts wakker van het lawaai van boobytraps en schreeuwende militairen. Ik ging op mijn knieën voor het raam zitten en keek af en toe naar buiten, dook meteen weer weg toen een strenge soldaat mij had gezien. De manier waarop mijn zweet toen veranderde in ijs.

Ik herinner mij een gekke predikant die mij een keer meenam naar een Chinees restaurant vlakbij de grens in El Paso, Texas. De man vertelde mij dat hij vroeger verslaafd was en met zijn blote handen een aantal mannen had gedood. Hij wist niet meer hoeveel. Na zijn bekering werd hij tot vier maal toe door trafikanten ontvoerd. Later nam hij mij mee naar een psychiatrisch centrum dat hij had laten bouwen aan een verlaten weg in de woestijn. Er was een hond die El Médico heette en die, zo vertelde de predikant, een keer in de buurt van dat centrum een lichaam had opgegraven uit het zand. De predikant nam mij mee naar die plek. Het gele politielint dat de plaats delict afbakende, hing er nog steeds. De manier waarop de wind op dat moment even in mijn nek ademde.

Ik herinner mij de nacht dat ik werd opgehaald door een groep lokale kunstenaars. We gingen burrito's en bier halen, en van een lokale dealer kochten we wat wiet.

Zodra ik bij hen thuis was en die burritos op een kookplaat lagen te sissen, begon een van hen oeverloos te vertellen over alle moorden die er dat jaar waren gebeurd. Vaak bleek het te gaan om mensen die hij kende. Naast ons stond een oudere man, een soort hippie die bij de kunstenaars op de grond sliep, en bij elke nieuwe anekdote begon die rare man luider te lachen. *Que fuerte*, zei hij voortdurend. *Que fuerte, que fuerte*. De manier waarop de lucht tijdens die nacht bij elk verhaal steeds zwaarder werd.

Op al die momenten voelde ik angst voor iets dat er toen niet was, maar wel dichtbij kwam. Ik vond die momenten spannend. Ze gaven mij het gevoel dat ik met iets belangrijks bezig was. Iets dat groter was dan het leven zelf. Iets dat de grenzen van de werkelijkheid opzoekt. Ik ben blij dat ik die momenten heb meegemaakt. Ik zou ze voor geen geld willen missen.

Waarschijnlijk doen jullie mij nu af als een obsessieve gek. Niemand houdt van misdaad, niemand is graag bang, niemand gaat voor zijn plezier naar een gebied alleen al omdat de moordcijfers er hoger zijn dan elders. Een levensmoëë documentairemaker misschien, een schrijver met een of ander jeugdtrauma, een psychopaat die zelf niet meer weet in welk land hij precies rondloopt. Normale mensen niet. Die gaan naar een afgebakend strand, weten wanneer de tickets naar Thailand zijn afgeprijsd of pakken gewoon de auto naar het zuiden van Frankrijk.

Toch geloof ik dat ook normale mensen vaak bang zijn omdat ze dat leuk vinden. Of spannend. Of opwindend. In de literatuur bijvoorbeeld. De twee meest populaire literaire genres sinds de tweede wereldoorlog zijn de detectiveroman en het horrorverhaal. Als we op de afstandsbediening drukken willen we zombies zien en vampieren en huurmoordenaars en pedofielen. Van de week kocht ik een succethriller waarin een moordenaar zes lijken aan elkaar naait tot één lappenpop. Het wordt pas echt spannend wanneer de rechercheur – die altijd dient als substituut voor de lezer – op een lijst staat met de volgende zes slachtoffers.

Je zou kunnen zeggen dat zulke vormen van angst fictief zijn. Maar, als je het nagaat, waren mijn Mexicaanse angsten niet anders. De militair in wiens ogen ik had gekeken zou mij nooit uit mijn hotelkamer hebben gehaald. Het politielint in de woestijn

getuigde van iets dat was gebeurd *voordat* ik er rondliep. De verhalen die ik tijdens die in marihuana gesmoorde nacht had gehoord gingen over politici, bendeleden en travestieten uit milieus waarmee ik flirtte, maar waartoe ik zelf niet behoorde. Om de angst te laten werken had ik mijn verbeelding nodig en moest ik mij in hen verplaatsen.

Denk aan de gebruikelijke angst voor spinnen bijvoorbeeld. Eigenlijk is dat even onzinnig als bang zijn voor wc-borstels. Spinnen zijn in bijna alle gevallen volstrekt ongevaarlijk. Alleen de angst zelf is reëel. De grond ervoor is willekeurig, vaak zelfs inwisselbaar. Net zoals dat het geval is bij vroege stadia van verliefdheid. Het verhaal dat je jezelf dan vertelt, gaat niet over die geliefde, maar over jou. Jij speelt een nieuwe rol, en daarvoor heb je een tegenspeler nodig die er verder eigenlijk niet toe doet.

Soms wordt er in dat fetisjistische schema een graad van complexiteit toegevoegd. Bij terroristische aanslagen bijvoorbeeld. Die zijn tot op zekere hoogte reëel. Een lijk vol metaalscherven is reëel. Een bomgordel in een appartement is reëel. En toch zouden aanslagen hun effect missen als ze zich niet beriepen op de werking van fictie.

Bij aanslagen wordt een relatief kleine groep mensen gedood om een relatief veel grotere groep bang te maken. Wij zijn het doelwit. Niet de slachtoffers. Die zijn slechts het middel. Terroristen raken ons door in onze verhaalwereld binnen te dringen. Ze slagen erin om met één ontploffing een wolk van verhalen te genereren waarin wij allemaal de hoofdpersonen zijn.

Eind maart vorig jaar hadden we het vaak over wat *wij* op die bewuste dag aan het doen waren. We hadden het over die keer dat *wij* voor het laatst op de luchthaven waren. Over de militairen die *onze* tassen doorzochten. Over de scholen waar *wij* onze kinderen naartoe brachten. Over de verloedering van *onze* buurten en de verantwoordelijkheden van *onze* leiders.

Al die verhalen werden gegenereerd door angst. En zoals alle verhalen vertrekken ze van een simpele premisse. *Wat als*. Twee woorden waar Stephen King een heel imperium op heeft gebouwd. We vergeten die premisse vaak. We vergeten dat we

verhalen vertellen. We denken dat het wel echt moet zijn als er duizend militairen op straat staan. We vergeten dat die militairen er alleen maar staan omdat er iets *zou kunnen gebeuren*. Omdat iemand hun een verhaal heeft verteld.

Van de angst in onze verhalen is het misschien makkelijk om toe te geven dat we ze aangenaam vinden. In een boek achternagezeten worden door een seriemoordenaar is leuk en dat mag. Dat soort spanning werkt ontspannend. Niemand zal hardop zeggen dat hij of zij de angst na een aanslag nog steeds spannend vindt. Dat het iets in onze lijven doet tintelen dat we eigenlijk best fijn vinden.

Maar eerlijk? Om de vijf minuten op Twitter kijken om te zien of er over die huiszoeking vlak bij je thuis om de hoek nog steeds niks méér bekend is, waarom doe je zoiets? Uit verantwoordelijkheidszin? Uit civiele nieuwsgierigheid? Of omdat een huiszoeking bij jou om de hoek je toch net iets meer kippenvel bezorgt dan een huiszoeking in één van je favoriete series?

Het boeiende aan verhalen is wel dat ze nooit helemaal fictief zijn. Net zoals angst nooit helemaal reëel is. Verhalen leren ons hoe we met de realiteit om moeten gaan. En tot op zekere hoogte kunnen wij met die realiteit niet overweg zonder er een verhaal van te maken. Wat verhalen kenmerkt, en de realiteit ontbeert, is structuur. Plot. Een expositie. Een intrige. Een climax. Een catastrofe. Een peripetie. En helemaal op het einde, zeker in populaire fictie, een resolutie.

Daarom biedt fictie houvast. Ook de angst heeft vaak het bizarre en paradoxale effect dat hij zekerheid biedt. Angst heeft structuur. Angst verankert zich. Het is geruststellend om te weten wie onze vijanden zijn. Het biedt zekerheid dat er in deze wereld mensen zijn die de rol van het kwaad op zich durven te nemen. En als ze dat niet doen, dan zorgen wij daar wel voor.

Die structuur heeft iets verslavends. Iets waar je steeds opnieuw naar verlangt. Iets dat je het gevoel geeft dat je leeft. Want dat wist ik, door de aanslagen in mijn stad, door mijn reis naar een land waar elke dag lijken op de voorpagina staan, door te praten met mensen die worden betaald om moorden te plegen. *Ik leef. Zij niet*. Een onderscheid waar je best op kunt bouwen.

Misschien is de dood het enige waar je echt bang voor moet zijn. Misschien is het het enige waar ik zelf echt bang voor was. Misschien zijn vampieren, zombies, moordenaars en terroristen alleen maar vaandel dragers van de dood. Misschien ben ik sinds mijn reis naar Mexico alleen maar bang voor die ultieme horizon. Als je maandenlang in een stad leeft waar elke dag tien jonge mannen van jouw leeftijd worden doodgeschoten, als je een keer een video van zo'n executie hebt gezien, en dus weet hoe belachelijk banaal een vuurgevecht 'in het echt' is, dan weet je dat spinnen *peanuts* zijn.

Toevallig heb ik de afgelopen twee maanden, twee belangrijke vrienden verloren. Niet door moord, doodslag, of een aanslag, of de kus van een vampier. Een vriendin overleed op 42-jarige leeftijd aan leukemie. Een andere vriendin van 34 stapte nog geen zes weken later zelf uit het leven. Die twee gebeurtenissen waren overrompelender dan drugsgeweld of een aanslag. Het waren geen plezierreisjes en geen spannende momenten bij mij om de hoek. Het waren, op dat moment toch, allesbehalve verhalen.

Ik heb vanalles gevoeld de afgelopen weken. Maar ik was niet bang. De dood is sinds het begin van dit jaar elke dag in mijn leven geweest. En ik heb geen enkele keer angst gevoeld. Vaak viel ik om een uur of één, twee 's nachts in slaap en dacht ik bij mijzelf: als ik nu niet meer wakker word, goed, dan is dat maar zo. Als mensen die je goed kent, voorgoed weggaan, word je zelf kleiner, en terwijl dat gebeurt, lijkt de omvang van het onvermijdelijke alleen maar groter. In dat perspectief verschrompelt angst als eerste.

Dus, als spinnen eigenlijk niet eng zijn? En de dood al helemaal niet? Wat blijft er dan nog over? Een goed verhaal, meer niet. Wil je dat verhaal in de werkelijkheid veranderen? Omdat je *bang* bent dat je de wereld anders niet meer begrijpt? Denk dan aan mijn twee goede vriendinnen en hun sterfbed. Denk dan aan de jongen van mijn leeftijd die wordt doodgeschoten op de hoek van een Mexicaanse straat. Denk aan de slachtoffers van de laatste bomauto in Bagdad of Mosoel. Zij hebben geen verhalen meer. Alleen maar zekerheid.

Bregje Hofstede

De angst voor een te grote woning

De avond voordat ik de kijkdagen bezocht, logeerde ik bij een oude studievriendin van mijn moeder. Ze heette Sarah.

Ik was zestien en reisde naar Den Haag, waar ik naar de academie wilde. Kunstenaar zou ik worden. Maar eerst moest ik een avond lang gesprekken voeren met een onbekende, nog ouder dan mijn moeder, wat me een stuk moeilijker leek.

Ik belde aan; zij antwoordde via de intercom. Op de tweede verdieping had ze de deur op een kier gezet. Ik liep de donkere trap op, duwde de deur voorzichtig verder open en stapte naar binnen.

In het midden van de kamer stond een kortharige vrouw. Ze glimlachte maar keek me niet recht aan, alsof ze mijn binnenkomst maar half erkende. ‘Bregje! Kom binnen, kom verder.’ Van dichtbij zag ik dat haar beide ogen niet dezelfde kant op keken.

Ze zei dat ik me thuis moest voelen, maar enkel al door rond te kijken, had ik het gevoel iets ongepasts te doen. Bijna niets in deze woning leek bedoeld om ooit gezien te worden. Het smalle bed met de mosterdgele spreij; de houten meubels, waarvan de hoeken en randen met stukken schuimrubber waren bekleed; en ten slotte Sarah zelf, met haar barse, grijze haar en het stukje jam dat precies op tepelhoogte in haar trui kleefde.

De enige uitzondering op deze wens tot onzichtbaarheid waren de woorden, die in dit appartement luid en felverlicht om aandacht riepen. Op tafel lag, onder een lamp, een bibliotheekboek waarvan de extra grote letters nog verder werden opgeblazen door een platte loep ter grootte van een schotel. Naast de deur hing een kastje waar in kapitalen SLEUTELS op stond; in de keuken verkondigden alle voorraadpotten met reuzenletters hun inhoud; bij het toilet lag geen eufemistisch rieten mandje maar TAMPONS; onder de spiegel stonden SLAAPTABELTEN, met daarnaast een plastic doosje PIJN.

Sarah had zich kennelijk verplaatst in de psyche van een zestienjarige, en pizza besteld. Bij het afrekenen bevoelde ze de hoeken van de briefjes en liet haar

wijsvinger over de muntjes gaan.

Terwijl we aten, vroeg ze me naar mijn plannen. Ik vertelde over alle academies die ik had bezocht en welke er in het buitenland nog waren, over de reizen die ik wilde maken en ook dat ik een boek wilde schrijven. Terwijl ze luisterde, stonden haar ogen in mijn richting, maar ze schoten voortdurend van links naar rechts, alsof ze niet naar mij keken maar naar iets dat vliegensvlug voorbijreed.

Maar wat ik me het scherpst herinner is de tekst die ze, op groot formaat uitgeprint, aan de binnenkant van haar voordeur had gehangen, leesbaar wanneer de deur gesloten was. Hoewel er bij stond dat het een citaat was van Nelson Mandela, begreep ik later dat het van een schrijfster afkomstig was, Marianne Williamson. De tekst begon:

'Our deepest fear is not that we are inadequate. Our deepest fear is that we are powerful beyond measure. It is our light, not our darkness, that most frightens us.'

Ik las het een paar keer, en schreef het voor ik wegging over in een extra zwierig handschrift. Het sentiment paste bij mijn leeftijd en mijn dromen, net zoals het helaas bij mijn leeftijd paste om niet te begrijpen wat *zij*, deze morsige half-blinde vrouw, er voor boodschap aan kon hebben. Welke oerkracht vreesde zij in zichzelf? En hoe kon zij bang zijn voor het licht? Ze moest vechten voor elk snippertje. Voor mij was zij een lieve, oude vrouw, die traag een heel klein leven leefde. De angst die je van haar gesloten voordeur af kon lezen, begreep ik niet.

Een paar weken later stuurde ze mijn moeder een cassettebandje met de post. Ze was bezig, schreef ze, met een project, waar ze me niets over verteld had: ze wilde verhalen publiceren over haar familie, die voor de pogroms was gevlucht en desondanks in rook was opgegaan.

De stem die uit de boxen klonk was luid en krachtig; een stem die fel contrasteerde met de vrouw die ik had gezien, of niet gezien.

*

Wat is angst? Wanneer Passa Porta mij deze vraag voorlegt, besluit ik de grootste filosoof van onze tijd te raadplegen, de enige instantie die nog antwoord heeft op grote vragen.

Ik typ 'angst' in Google.

Zo ziet angst er dus uit. De meeste plaatjes tonen hetzelfde: mensen die hun

ogen afdekken. Mensen die weggedoken zitten onder tafels, in hoekjes of achter hun gebalde vuisten. Mensen die hun gezicht in hun handen verbergen of onder het zand verstoppen, als struisvogels.

Angst is: niet gezien willen worden én niet willen zien.

*

Sinds deze zoekopdracht schotelt het internet mij reclames van horrorfilms voor in de marge van mijn e-mail. Men wil mij bang maken met zombies, robots, aliens, vampiers en af en toe een ouderwetse gek. Maar ik verpink niet.

Echt griezelige horror zou, volgens mij, over het volgende gaan.

Stel je een wezen voor, ongeveer zo groot en sterk als een mens, en andermaal zo slim. Het loopt, het denkt, het heeft een mond en oren, maar geen ogen. Het heeft pezige armen en lange, scherpe vingers die het in jouw weke delen steken zal wanneer het je vindt, en het is naar jou op zoek.

In zijn kop heeft dit wezen, op de plaats van de ogen, enkel een dun, dooraderd vlies, als het fontanel van een pasgeboren kind. Daarachter beweegt iets. Het wezen is blind, maar het ziet met *jouw* ogen. Alles wat jij ziet, ziet dit monster ook. Het uitzicht vanaf jouw bureau, de straat waar je woont, je e-mail, het gezicht van je geliefde naast je op het kussen. Hoe lang voor je gevonden bent?

Je kunt wel ontkomen, maar enkel door je ogen te sluiten en tot in lengte van dagen gesloten te houden. Overleven kan, maar enkel weggedoken in een eeuwig donker.

Zo stel ik me het leven voor onder een totalitair regime. Niets durven opzoeken, omdat *zij* altijd meekijken. Niets willen weten, omdat zij ook weten wat je weet. Niet willen horen wat er achter de dunne wand met de burens gebeurt, om ten slotte vol te kunnen houden: *wir haben es nie gewusst*.

*

Op de plaatjes in mijn *Google search* schermen de mensen hun ogen af voor iets verschrikkelijks, weergegeven als een schaduw of een klauwend monster.

Maar we verstoppen ons niet alleen uit angst om iets verschrikkelijks te zien. Ook het licht beangstigt ons. Deze andere angst begrijp ik pas sinds kort.

Om precies te zijn: sinds ik vorig najaar luisterde naar een lezing over seksisme. De spreekster, een vrouw als een leeuw, die haar rode haren met een draai

vanuit haar heup van de ene over de andere schouder wierp, vertelde over de tweede feministische golf en plaatste daarna de bal in het kamp van haar publiek: vrouwen en mannen van mijn leeftijd. ‘Het is nu aan jullie. Het is tijd dat jullie generatie zelf in actie komt.’

Onze generatie juichte en klapte, en keek hoe laat het was en waar haar jas lag.

Op dat moment hoopte ik vurig dat er iemand in de zaal op zou staan en zou zeggen: ‘Goed, we beginnen met een e-mail-lijst, wie wil erop?’ Maar niemand stond op. Toen ik zag waar ik eigenlijk op wachtte, wist ik dat ik het zelf zou doen.

Hevig blozend stond ik op en legde ik die lijst met e-mails aan. Hevig blozend en akelig zichtbaar zat ik de eerste bijeenkomst voor, en de tweede.

Bij de derde bloosde ik al minder maar nog altijd voelde ik een vreemd soort angst. Het is de angst waaraan ik soms een echt goed idee herken. Ik vrees dan dat ik het zal verpesten, dat ik tekort zal schieten, en dat ik het niet kan. Sterker nog: ik wéét dat ik het niet kan, en dat mijn kleine poging hopeloos afketst op de immensiteit van de uitdaging. En wat het echt eng maakt, is dat ik tegelijkertijd ook zie dat ik het hoe dan ook toch zal proberen.

Op die derde bijeenkomst raadde een andere jonge vrouw mij een boek aan van de Joodse schrijfster Tara Mohr. In dat boek, *Playing Big*, vertelt Mohr dat de Hebreeuwse Bijbel twee woorden gebruikt voor angst: *pachad*, de angst voor pijn, en *yirah*: ontzag voor het grote.

Pachad is horror: de angst die je beklemmt en insluit, en waarvoor je weg wilt kruipen. *Yirah* daarentegen is het beverige gevoel dat je kunt hebben wanneer je plotseling een grotere ruimte bewoont dan je gewend bent. Het is het besef dat je een verantwoordelijkheid hebt, die je nooit volledig zult kunnen vervullen. Het is de angst voor God, of de angst om God te kort te schieten.

Als je deze twee soorten angst van elkaar leert te onderscheiden, schrijft Mohr, kun je de eerste negeren en de tweede omarmen. Want voel je *yirah*, dan ben je op de juiste weg.

Ik heb al mijn kracht nodig om de mensen om me heen niet te kort te schieten; aan God ben ik nog nooit toegekomen. Toch trof deze passage me, omdat ik er de halfblinde Sarah in herkende, de koeienletters op haar deur, en haar aarzeling om me te vertellen over wat ze maakte. *It is our light that most frightens us.*

De komende jaren zullen we veel minder van de eerste, en veel meer van de tweede soort angst toe moeten laten. We zullen in plaats van weg te kruipen onder tafels of achter onze eigen vuisten, veeleer de tactiek van een slechtziende moeten imiteren, en kapitalen toekennen aan alles wat we niet mogen verliezen. Dat we onze ogen zullen afschermen en niet zullen durven zien wat er zich vlak voor ons afspeelt — en welke verantwoordelijkheid we daarvoor dragen, hoe kreupel of blind we allemaal ook zijn — dat is mijn enige werkelijke vrees.

Heleen Debruyne (1988) debuteerde in 2016 bij De Bezige Bij met de tragikomische roman *De Plantrekkers*, waarin verschillende mensen en nationaliteiten samenkomen in een Vlaams provinciestedje. Ze studeerde geschiedenis en journalistiek, werkt voor radio Klara en schrijft columns voor o.a. *De Morgen* en *deBuren*.

Rebekka de Wit (1985) is schrijver, columnist en theatermaker. Haar debuutroman *We komen nog één wonder tekort* (Atlas Contact, 2016) is een geestig en droevig coming-of-age verhaal. Vanaf 2016 heeft ze de artistieke leiding bij theatergroep De Tijd.

Michael Bijnens (1990) woont in Brussel en is schrijver en theatermaker. In 2015 debuteerde hij met de spraakmakende autobiografische roman *Cinderella*, die handelt over een Vlaamse bordeelhoudster en haar zoon (Atlas Contact).

Bregje Hofstede (1988) publiceert in diverse literaire tijdschriften en kranten en schrijft voor *De Correspondent*. Haar veelgeprezen debuutroman *De hemel boven Parijs* (2014) werd genomineerd voor o.a. de Libris Literatuurprijs en de Gouden Boekenuil. In 2016 verscheen *De herontdekking van het lichaam. Over de burn-out* (Cossee).

passaportafestival.be

24 – 25 – 26.03